

Transzkulturális narráció Neven Ušumović isztriai horvát író novellisztikájában

Absztrakt. A tanulmány Neven Ušumović (1972) horvát író novellisztikájának transzkulturális jegyeit mutatja be három novelláskötetének novellái alapján. Számba veszi azokat a nyelvi és kulturális hatásokat, amelyek szerepet játszanak műveinek jelentés-képzésében, illetve fölvezet azokat az interpretációs lehetőségeket, amelyek az eltérő kulturális közegekből nyílnak. Az elemzés rámutat a transzkulturális narrációval együttműködő intermedialis kapcsolatok jelentőségére is.

Neven Ušumović (1972) horvát író legutóbbi három kötete révén leginkább novellistaként tartja számon a horvát szakmai közvélemény. 1997-es *7 mladih (7 ifjú)*¹ című elbeszéléskötete és 2001-es *Ekskurzija (Tanulmányi kirándulás)*² című kisregénye még a saját hang keresésének jegyében születtek. Tanulmányom az életmű későbbi, 2009-es *Makovo zrno (Mákszem)*³, a 2012-es *Rajske ptice (Paradicsommadarak)*⁴ és 2019-es *Zlatna opeklina (Arany égési seb)*⁵ novelláira közelít rá a vizsgált aspektusból.

Neven Ušumović 1972-ben született Zágrábban, tehát az egykori Jugoszlávia horvát tagköztársaságának fővárosában. Gyermek- és ifjúkorát viszont a szerbiai-vajdasági-bácskai Szabadkán töltötte. Az 1990-es évek elején, a délszláv háború időszakában a zágrábi Bölcsészettudományi Kar hallgatója, előbb filozófia és összehasonlító irodalomtudomány, majd hungarológia szakon szerzett oklevelet. Néhány év zágrábi könyvtároskodás után, 2002 óta az Isztria horvátországi részében lévő Umag város könyvtárának munkatársa, majd vezetője. Eközben a szlovéniai Koperben él.

Novelláinak fiktív történetei ezeknek életrajzhoz is köthető tereknek az imaginációban megképződő tereiben kerülnek színre. A kulturális jelek, megnevezések, utalások a szabadkai magyar, bunyevác, szerb kulturális háttér, a magyar kultúra, a különböző délszláv térségek kultúrája, a Dubravka Ugrešić által „jugoszláv mitológiának” nevezett komplexum⁶, továbbá az isztriai horvát,

1 Neven UŠUMOVIĆ, *7 mladih*, Zagreb: Naklada MD, 1997.

2 Neven UŠUMOVIĆ, *Ekskurzija – roman kratkog daha*, Zagreb: Naklada MD, 2001.

3 Neven UŠUMOVIĆ, *Makovo zrno*, Zagreb: Profil International, 2009.

4 Neven UŠUMOVIĆ, *Rajske ptice*, Zagreb: Profil International, 2012.

5 Neven UŠUMOVIĆ, *Zlatna opeklina*, Zagreb: Sandorf, 2019.

6 Iris ADRIĆ – Vladimir ARSENIJEVIĆ – Đorđe MATIĆ (ur.), *Leksikon YU mitologije*, Postscriptum–Rende, Zagreb–Beograd, 2004. Lásd még: <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/>; <https://www.youtube.com/c/Leksikon-yu-mitologijeNet>

szlovén, olasz és osztrák világ perspektívájában jutnak jelentésekhez. Ezek a világok szinkron érintkezéseikkel, egymásba hatolásaikkal, összefonódásaikkal, illetve diakrón viszonyaikkal kerülnek színre novelláiban. Elbeszéléseiben az egyes nemzeti és regionális kulturális alakzatok kölcsönhatásai együtt érvényesülnek a képzőművészet, a populáris kultúra, a zeneművészet intermedialis jelenlétével.

A *Mákszem* című kötet novellái huszadik századi „szabadkai” történetek. A „szabadkai” itt a szöveg kulturális horizontjának a jelölője kíván lenni, a történetek maguk nem feltétlenül Szabadkán játszódnak, értelmezési horizontjukat ugyanakkor különbözőképpen ugyan, de meghatározzák valamilyen szabadkai vonatkozások. A helynek oly módon van jelentősége ezekben a történetekben, hogy magába foglal regionális jellemzőket, bunyevác, magyar, szerb, zsidó és esetenként más nevű, nyelvű, kötődésű szereplőkkel, miközben a nemzeti narratívák nem meghatározók, a novellák kerülnek a nemzeti jellemzőket, sztereotípiákat. A történetek pontosan meg nem határozott gyökerei az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása környéki időkre nyúlnak vissza, de főképp a huszadik század második felében–utolsó harmadában játszódnak, a délszláv háborúk háttérjének zűrzavaros világával, a különböző irányokba, főleg Magyarországra történő menekülésekkel. A különálló elbeszéléseket a kötet első szövegoldalán, az egyes elbeszélések előtt álló, a címnegyedét követő, tehát 5. oldalon lévő megjegyzés kapcsolja össze: „Csáth Géza rövidtörténeteinek motívumai nyomán (Szabadka, 1887 – Subotica, 1919)”. A horvát nyelvű paratextus a magyar szerzőre történő utalással, az alapvető életrajzi adatokkal, köztük a szülőváros és az elhalálozási hely magyar, illetve szerb/horvát megnevezésével előrejelzi, hogy a szövegek nyitnak Csáth Géza novelláinak világai felé, továbbá Brenner József életrajza, valamint Szabadka földrajzi-történelmi helyszín felé is, lehetővé téve, hogy a létesülő fiktív világba beágyazódjanak és jelentéssé váljanak a Csáth-novellák fiktív világából, illetve az irodalomtörténetből, történelemből és nem kevésbé a reáliák világából szerzett tapasztalatok. Mindezek nemcsak a csáthi életművel kapcsolják össze a szövegeket, hanem a kötet egyébként különálló történeteinek értelmezési horizontjait egymással is összenyitják.

Az elbeszélt történetek különböző módokon érintkeznek a csáthi prózavilággal. A *Prayer for passive resistance* című elbeszélés⁷ Csáth *Muzsikusok* című novellájának narratíváját írja újra, az 1990-es háborús években Szabadkán rekedt és annak vidéki undergroundjába belesüppedt japán muzsikusz szereplőivel. A kötet elején jelzett mottón túl további szöveges utalás nem történik Csáth novellájára, hacsak az időjelölő „kilencvenes évek” említését nem tekintjük annak, de a szöveg narratívája az akaratuk ellenére a világtól elzárt Szabadkán rekedt külföldi muzsikusokkal, a közeg mérgező reménytelenségével a muzsikusmotívumon túl is megidézi előképét. Csáth novellájában is hangsúlyt kap a száz évvel korábbi „90-es évek” beazonosítása, és a

7 Magyar fordítása: Neven UŠUMOVIĆ, *Prayer for passive resistance*, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalóány nyelve*, Újvidék: Forum, 2021, 57–70.

19. század második felében a szabadkai vidéki igénytelenségbe belepusztult cseh muzsikuskok tragédiáját Csáth némiképp didaktikusan el is magyarázza: „Nem tudták, hogy tragédiájuk tulajdonképpen az volt, hogy a XIX. század második felében kerültek Magyarországra, egy műveletlen és szegény korszakban, amikor senkinek se volt kedve és ideje, hogy a muzsikával törődjék.”⁸ Ugyanígy leírja és megmagyarázza Ušumović is a japán jazz-zenészek Szabadkára érkezésének történetét a 20. század nyolcvanas éveiben, aztán belesüppedésüket a háborúba zárult, embargóval és teljes elszigeteltséggel sújtott Szerbia lakodalmas világába. A kilátástalanság hangulatát csak fölerősítik egy házibuliban látott, a négy évszakot ábrázoló gobleinhez kapcsolódó, „rosszul végződő” víziók. Csáth novellájával ellentétben azonban a 20. század végi történet nem a négy japán jazzmuzsikuskok tragédiájával, hanem tulajdonképpen a város exodusával zárul. A japán muzsikuskokat kimentti szabadkai száműzetésükből a zene, mintegy értük jön el Japánból Otomo Yoshihide, a világhírű jazzgitáros, és koncertjén Eric Dolphy *Prayer for passive resistance* című számának elektromos gitárra készült átíratával magával ragadja muzsikustársait. Távozásuk azonban az elbeszélésben összekapcsolódik annak a veszteségnek a megidézésével, amely Szabadka többkultúrájú közegét és intenzív szellemi életét érte a 20. század kilencvenes éveiben. „Másnap-harmadnap, aki csak tehette, a japánokkal együtt, bepakolta kofferét, és elment az országból, nagyobb és zajosabb városok felé.”⁹

Az *Apa és fiú*¹⁰ szintén 1990-es évekbeli történetében az ugyanilyen című Csáth-novella központi motívuma, az apa csontváza egy attól jelentősen eltérő történetben kerül a fikció középpontjába, és a haláltánc Csáth-féle, 20. század eleji bizarr koreográfiája új, groteszk narratívát kap. A történet egy olyan háború hátszínében kerül színre, amely háborúról az adott ország azt állítja, hogy nem is vesz benne részt, csak éppen a halottakkal (és az élőkkel) nem tudnak elszámolni, néhol hiány, máshol felesleg van belőlük. A főszereplő fiatalember is élőként voltaképpen felesleg, aki félbeszakadt egyetemi tanulmányai miatt, jobb híján kerül vissza Szabadkára az egykori bunyevác nagygazda, ma pedig a televíziós propaganda infúziójára kötött nagypapa mellé. A csontváz viszont, amit a kallódó fiú az egykori gazdagság jelképeként megjelenített hatalmas trágyadombban talált, feleslegnek bizonyul, amit megpróbál feketén értékesíteni ott, ahol viszont a holt testekből mutatkozik hiány az elszámolásnál. A fiú ezáltal próbál meg pénzhez jutni, és kiszabadulni börtönről, büntetőteleppé vált szülővárosából. Így az *Apa és fiú* című elbeszélés is hasonló meneküléstörténettel zárul, mint az előzőekben tárgyalt *Prayer for passive resistance*.

8 Csáth Géza, *Muzsikuskok* = Uő, *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*, szerk. és sajtó alá rend. SZAJBÉLY Mihály, Második kiadás, Budapest: Magvető, 1994, 297.

9 Neven UŠUMOVIĆ, *Prayer for passive resistance*, I. m., 70.

10 Neven UŠUMOVIĆ, *Apa és fiú*, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalóány nyelve*, I. m., 87–100.

A *Mákszem*¹¹ című novella története úgyszintén a kilencvenes évek elején fiatal, elveszett nemzedék története, amely az észak-bácskai város mákhajteával kábítószeres, provinciális poszthippi fiataljainak hideglelős víziójával kapcsolódik Csáth ópiumos történeteire. A Csáth-intertextusok, a számos magyar nyelvű szövegrész, párbeszéd, feliratok a horvát nyelvű szövegekben, mesterségesként és mesterkéltként mutatják fel az országhatárokat, a nemzetek, nemzeti kultúrák közti határokat. A történetek ezen túlmenően átjárásokat képeznek az impérium- és rendszerváltások által megképzett korszakok, valamint a nemzedékek között is, az elbeszélés voltaképpen az ezek közötti közvetítés közegévé válik.

A kötet többi novellája is hasonló módokon, vagy a teljes narratívájával vagy egy-egy motívumával, esetleg horvát szövegbe magyarul beemelt szövegelemével kapcsolódik Csáth novelláihoz vagy életrajzához. A *Vereš*¹² című novellában például a határon történő illegális szökést a Csáth-életrajzhoz köthetjük, a horvát szövegben is magyarul szereplő „Kocám, kocám, (...) szegény kocám, leöltek most téged, leöltek”¹³ szövegrészben pedig Csáth *Tor* című elbeszélésének részletei idéződnek meg, egy magát Hartmannak és Conennek hívó és ezt másoktól is megkövetelő gyermek testvérpár bagolykínzásának motívuma pedig az *Anyagyilkosság* testvérpárját, a Witman fiúkat idézi. Hartmann és Conen egyébként a szabadkai vágóhid és húsüzem tulajdonosai és névadói voltak Csáth szabadkai éve idején. Csáth életrajzának elemei, szövegvilágának motívumai, narratívái alkalmasnak bizonyulnak a Csáth utáni idők, a teljes 20. századi szabadkai és a térségbeli borzalmak elbeszélésére, beleértve a jugoszláviai háborús évek eseményeit.

40

A *Rajske ptice (Paradicsommadarak)* elbeszéléseinek zöme az elbeszélői imaginációban Isztria szlovén és horvát világában kerül színre, továbbá ebben a kötetben is van két bácskai történet. Az egész könyvre jellemző az exjugoszláv kontextualizás, a szlovéniai helyszíneken színre állított történeteket átjárják, értelmezésüket meghatározzák a szlovén közeg jugoszláviai előéletéből örökölt jelek: Jugoszlávia más tagköztársaságaiból oda települt és az önállósulás után ott maradt szereplők, a szlovén, a horvát és az olasz Isztria egymással összefonódott világa, több nyelvhez, több kultúrához kötődő, teljességgel egyikhez sem tartozó reáliái. Az *Upokojenci slabo spijo (A nyugdíjasok rosszul alszanak)* szlovén nyelvű címmel ellátott novella egy szlovéniai idősothton az ápolók szemében egynemű, egyaránt a halálra váró lakóinak emlékekből összeálló vízióit szervezi történetté, láttatva az identitások gazdagságát, sokrétűségét, komplexitását. A *Vinaverova djeca (Vinaver gyermekei)*¹⁴ főhőse, az idősödő Jasminka horvát vagy talán horvátországi szerb

11 Neven UŠUMOVIĆ, Mákszem, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalogány nyelve*, I. m., 50–56.

12 Neven UŠUMOVIĆ, Vereš, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalogány nyelve*, I. m., 71–86.

13 Uő., 78.

14 Neven UŠUMOVIĆ, Vinaver gyermekei, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalogány nyelve*, I. m., 101–112.

származású asszony, aki a szlovén kikötőváros Koper egyik lakótelepén él, zömében a volt Jugoszlávia szegényebb részeiből Szlovéniába költözött, tehát hozzá hasonló sorsú lakók között, magányosan, akit a szlovén világba már integrálódott fia csak ritkán látogat. A novella a nemzeti és generációs idegenség problémáinak hidegleglős színrevitele. A jugoszlavisztikát végzett, a szerb avantgárd irodalomból diplomázott asszony még mindig Stanislav Vinaver (1891–1955) szerb költő avantgárd költészetének és nyelvfelfogásának bővületében szemléli a világot. Jasminka némi bor szabadtéri elfogyasztását követően bulizó szlovén fiatalok körébe keveredik, akik talán maguk sem tudják, hogy mit szeretnének tenni a részeg öregasszonnyal, talán csak játszanak vele, talán tényleg meg akarják erőszakolni, talán meg is ölnék. Mindez tisztázatlan marad az elbeszélés homályos közegében, amely harmadik személyű ugyan, de fókuszálása a történeteket csak hiányosan értő és értelmező, szlovénul csak erős akcentussal beszélő öregasszonyé, aki a bor és benne még aktív, igazán véget sem ért, hatvanas évekbeli ifjúsága kódén át próbálna barátkozni a vele kikezdő fiatalokkal. Az egykori Jugoszlávia 20. századi szocialista világából az önállósult Szlovéniában ragadt Jasminka idegenként mozog aktuális terében és idejében, nemcsak a szlovén nyelv marad idegen számára, hanem idegen lesz a 21. században felnőtt fiatalok kortárs világában is.

A *Zlatna opeklina* (Arany égési seb) című, legújabb kötetének világa szintén a többnyelvű, többkultúrájú Isztria, a történeteket átható kulturális alrendszerek pedig a turizmus és a zene közege, úgyszintén az egykori Jugoszlávia többkultúrájú és többnyelvű világának jeleivel. A *Hej, Slaveni Neubauteni* című novellában az Einstürzende Neubauten ipusztériális, kísérleti zenét játszó német együttes és kísérőzenekarai 1990. augusztus 4-i pulai koncertjén, a római kori amfiteátrum környékén egymásra találhatnak az egykori Jugoszlávia punk szubkultúrájának mindenholn összeseregglő képviselői. A zene iránti rajongásuk felülírja a nemzeti és kulturális különbségeiket, láthatatlanná teszi azokat a hasadásokat, amelyek a polgárháború felé tartó jugoszláv társadalomban ekkor már helyrehozhatatlanul jelen vannak. A *Bikini* című novellában a turizmus és a zene révén az 1981 nyarán az umagi strandon vadkempingező Nagy Feró nevű magyar rockzenész alakja is fikcióképző jellé válik. A novella fikciójában a Bikini együttes punkos fordulata az 1981-ben feloszlott Beatrice zenekarhoz képest új értelmezést kap Nagy Feró elbeszélésnyaralásának tapasztalatai, az őt ért kulturális sokk fényében. Az ismert magyar rockzenész horvát novellában elbeszélésnyaralás története jellemzően olyan alkotás, amely nyilvánvalóan más-más olvasatokat generál az egyes horvát régiók, illetve tágabb összefüggésekben délszláv kulturális térség felől, mint a magyar kultúra, különösen pedig a vajdasági (magyar) regionális kultúra kontextusai felől. Az Isztrián végbemenő délszláv, olasz, közép-európai populáris kulturális érintkezések történetei a térség kulturális nyitottságát, érzékenységét és sebezhetőségét látatják, ugyanakkor ezeknek az egymásra hatásoknak, az egyes emberek közös történeteinek a kitörölhetetlenségét, fölszámolhatatlanságát közvetítik, még ha ezek jelentései időről időre át is értelmeződnek.

Ušumović eddigi életművére tehát jellemző, hogy az egykori Jugoszlávia kistérségeiben, régióiban játszódnak történetei, vagy legalábbis innen indulnak ki és helyeződnek el közép-európainak nevezhető kontextusokban. A színre vitt történetek mindig különböző kultúrák, kulturális alrendszerek együttesében nyerik el értelmüket. Horvát nyelvű novellái rendszerint más nyelvekből, regionális nyelvekből származó nyelvi elemekkel is operálnak. Érzékeny a generációk eltérő kulturális tapasztalataira és az ebből adódó identitásformációkra és konfliktusokra, egyes történeteiben a konfliktusok kezelésére és feloldására.

Történeteire jellemző az időbeli határok átjárása, áthágása, összerosása, olyan narratív közeg létrehozása, amelyben a különböző idők jelei és jelentései áthatják egymást, egymásba mosódó kronotopikus alakzatokat hozva létre. Talán a legizgalmasabb példa erre a *Bačka riža* (*Bácskai rizs*) című elbeszélése.¹⁵ Ez részben Majtényi Mihály vajdasági magyar író *A császár csatornája* (1944), illetve *Élő víz* (1951) című, két változatban is megírt regényére mint előszövegre épít, és a bácskai Ferenc-csatorna, más néven Bácskai Nagycsatorna 18. század végi kiásásának, a mocsarak lecsapolásának és a hajózásra és öntözésre alkalmas Duna–Tisza csatorna kialakításának történetét idézi meg a jelenben vagy valamiféle időtlenségben játszódó cselekményben. A horvát nyelvű elbeszélés fikciója messze túlmutat a horvát kultúrán, és az elnyugodni nem tudó múlt, az évszázados éhségükben máig kísértő egykori kubikosok, a kézi erővel vitt roppant vállalkozásba belebukó tervező és kivitelező Kiss József és Türr István izgalmas zombitörténete cseppfolyósítja idők, kultúrák, államalakulatok aktuális emberi mércék szerint elképzelt rendjét.

Történetei a nemzeti kultúrák jelei mellett valamilyen, jellemzően a nemzeti kultúrákon túlmutató, azok konstruált határait semmibe vevő kulturális alrendszereket is aktivizálnak. Leginkább a zenekultúra ez a közeg, de a képzőművészet, a sport, az irodalmi fikció és imagináció nyelvekben realizálódó, de az egyes nyelveken túlmutató világa, aztán a drogosok, az idősek, a vendéglátósok vagy a vadászok stb. szubkultúrája, a turizmus mindent átszövő közege a maguk jelrendszereivel, komplex jelentéseivel a különböző kultúrák, kulturális szférák egymásba nemezeliődésének tapasztalatát közvetítik.

Az Ušumović-novellák mindezzel nyitnak a transzmedialitás felé. Túl az olyan formai megoldásokon, mint a legutóbbi, *Zlatna opeklina* című kötetének a magnókazetták A és B oldalát imitáló, mindkét borítója felől olvasható kötése, figyelemre méltó az a törekvése, ahogy az elbeszélés a maga nyelvi, narratív eszközeivel a művészeti ágak közti kommunikáció közegeként funkcionál. A zenei leírások, utalások, dallam- és ritmusimitációk, továbbá a képzőművészet jeleinek narratív közvetítése tudatos intermediális jelentésképzésről tanúskodik. Ezek a művészeti nyelvek pedig roncsolják, felülírják a nemzeti, nemi, generációs, sőt személyes identitások határait. Elbeszéléseinek tétje

15 Neven UŠUMOVIĆ, Bácskai rizs, LADÁNYI István ford. = Uő, *A csalóány nyelve*, I. m., 5–28.

gyakran mintha épp az lenne, hogy az elbeszélte történetek közegében színre vigye a szereplők identitásának komplexitását, változékonyságát, fluiditását, folyamatos alakulását.

Irodalom

- ADRIĆ, Iris – ARSENIJEVIĆ, Vladimir – MATIĆ Đorđe (ur.), *Leksikon YU mitologije*, Zagreb – Beograd: Postscriptum – Rende, 2004. Lásd még: <http://www.leksikon-yu-mitologije.net/>; <https://www.youtube.com/c/Leksikon-yu-mitologijeNet>
- CSÁTH Géza, *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összegyűjtött novellák*, szerk. és sajtó alá rend. SZAJBÉLY Mihály, Második kiadás, Budapest: Magvető, 1994.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *7 mladih*, Zagreb: Naklada MD, 1997.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *Ekskurzija. Roman kratkog daha*, Zagreb: Naklada MD, 2001.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *Makovo zrno*, Zagreb: Profil International, 2009.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *Rajske ptice*, Zagreb: Profil International, 2012.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *Zlatna opeklina*, Zagreb: Sandorf, 2019.
- UŠUMOVIĆ, Neven, *A csalógány nyelve*, LADÁNYI István fordítása, Újvidék: Forum, 2021.

Transcultural narration in the short stories of the Istrian Croatian writer Neven Ušumović

Abstract. The paper presents the transcultural features of the short story writing of the Croatian writer Neven Ušumović (1972), analyzing the short stories of his three short story collections. It takes into account the linguistic and cultural influences that play a role in producing the meanings of his works, and outlines the interpretative possibilities that arise from the different cultural contexts. The analysis also highlights the importance of intermediality, which interacts with the transcultural narration.

Keywords: Croatian literature, transcultural narration, intermediality, Géza Csáth

Ladányi István

Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

8200 Veszprém, Egyetem utca 10.

e-mail: ladanyi.istvan@mftk.uni-pannon.hu